

УДК 373.6: 004

О.В. Мельник, м. Київ

ПРИНЦИП АКТИВНОГО ПРОФЕСІЙНОГО ОРІЄНТУВАННЯ УЧНІВ

Розкрито сутність принципу активного професійного орієнтування учнів, який забезпечує розгортання процесів самодетермінації професійного самовизначення особистості, перетворює об'єктивно задані вимоги в особистісно-професійну самовимогливість.

Ключові слова: *активне професійне орієнтування, професійне самовизначення, особистісно-професійна самовимогливість.*

В умовах демократичного розвитку України і входження її у світовий економічний простір пріоритетним напрямом дослідницьких пошуків у сфері професійної орієнтації учнівської молоді стає проблема переходу від декларування принципу “особистість – суб’єкт професійного самовизначення” до розроблення теоретичних проблем і створення програм активного професійного орієнтування, в яких цей принцип буде справді реалізовано. Дотримання такого принципу передбачає включення учнів у процес реальної або ж змодельованої професійної діяльності, в якій створюються умови для самопізнання, самооцінки, випробування сил, перевірки і розвитку здібностей та професійно-важливих якостей.

Зважаючи на означене вище, метою статті є обґрунтування сутності принципу активного професійного орієнтування учнів, який забезпечує розгортання процесів самодетермінації професійного самовизначення особистості, створює умови для перетворення об'єктивно заданих професійних вимог в особистісно-професійну самовимогливість.

Поняття “активність” у педагогіці та психології тривалий час використовується одночасно з терміном “розвиток” і пов’язується, передусім, з актуалізацією тих елементів у діяльності й особистості, завдяки яким у неї зароджуються й розгортаються процеси самодетермінації та саморозвитку. Так, зокрема, на даний час здійснені дослідження, в яких зростання рівня активності учнів у процесі професійного самовизначення досягається завдяки розвитку в них професійної самосвідомості (В. Рибалка), формуванню “образу професійного майбутнього”

(М. Бех), активного профінформування (Б. Федоришин), професіографічної самодіяльності (В. Синявський), самодіагностики та самоменеджменту (Н. Побірченко).

Сутність поняття “активність” на теоретико-методологічному рівні розкрита в працях І. Беха [1], Л. Божович [2], Г. Костюка [4], К. Платонова [6], С. Рубінштейна [7] та ін., у яких стверджується, що активність особистості є діяльністю (дією, взаємодією), в якій переважає внутрішня детермінація над зовнішньою і для якої домінуючою ознакою виявляється її самообумовленість. Для позначення такої властивості особистості, яка визначає й обумовлює психічний розвиток людини за рахунок її внутрішньої активності, вченими введені у предмет дослідження такі категорії як “самодіяльність” (К. Платонов, С. Рубінштейн), “саморух” (Г. Костюк), “самозростання” (І. Бех), “саморозвиток” (О. Тихомиров), “самоактуалізація” (А. Маслоу, К. Роджерс) [1; 2; 4; 5; 6-9].

Так, наприклад, розкриваючи механізми розвитку особистісних утворень, І. Бех стверджує, що їх сила залежить від емоційного переживання, від емоційної напруженості. Особистісне становлення можливе за умови максимально напруженої активності, доступної людині лише у глибинах внутрішнього світу. Внутрішня діяльність набагато складніша і вимагає настійливої напруги волі. Довільна поведінка є людською самодіяльністю, тому що вона найбільшою мірою пов’язана з тими діями і вчинками, які мотивуються осмисленим рішенням. Для вольових проявів суттєве те, що вони перетворюють мислення особистості у вчинкове, дієве, емоційно-вольове. А це – шлях до розвитку активної, творчої особистості [1].

Про важливість внутрішньої активності особистості та джерел, які визначають й обумовлюють її психічний розвиток, наголошується також у працях Г. Костюка. Вчений стверджує, що становлення особистості є детермінований суспільними умовами (навчанням, вихованням) процес її “саморуху”, що спонукається внутрішніми суперечностями, які виникають у ньому. З розвитком особистості зростає значення внутрішніх умов. Внутрішнє середовище стає фактором подальшого розвитку особистості, її “саморуху” від нижчих до вищих форм взаємовідношень із зовнішнім середовищем. Усвідомлюючи свої

досягнення і недоліки, особистість виявляє прагнення до самовдосконалення, до самоосвіти і самовиховання. Це не якийсь інертний процес, котрий підштовхується зовнішньою, чужою силою, а як “саморух”, “спонтанійний”, внутрішньо необхідний рух [4].

Представники гуманістичного напрямку розвитку особистості (А. Маслоу, К. Роджерс) також стверджують, що дитина зростає в умовах вимог соціального середовища та прагне до самоактуалізації в ньому, як природної людської властивості до зростання. Тому людина сама повинна взяти на себе певну відповідальність за те, що вона робить, за свій розвиток, самостійно повинна знаходити вихід із складних ситуацій, визначати сенс свого життя загалом. На їхню думку, нав'язати або сформувати все це неможливо, тому необхідно створити лише умови для саморозвитку, надати особистості підтримку і допомогти їй в цьому процесі [6].

Отже, саме як активний суб'єкт професійного орієнтування особистість здатна здійснювати свідомі дії і вчинки, робити самостійний вибір, планувати свою діяльність (ставити цілі, визначати напрями, способи і засоби їх досягнення) і рухатися до визначеної мети. Характерними й у значній мірі обов'язковими якостями суб'єкта такої самодіяльності мають бути самовимогливість, ініціативність, наполегливість, стійкість, відповідальність, домінування інтернальності над екстернальністю і самодостатність. Саме завдяки таким особливостям суб'єктної активності особистість в змозі спрямувати свою профорієнтаційну діяльність на перетворення зовнішнього об'єктивного світу (ситуації професійного самовизначення) у відповідності з сформованими намірами та планами і на самого себе, зосередитися на процесах цілеспрямованого саморозвитку. Окреслені напрями активності є взаємообумовленими і взаємопов'язаними формами профорієнтаційної самодіяльності учня: зовнішньою – активність в об'єктивно заданому соціальному середовищі, використання його потенцій, визначення пріоритетів, залучення допоміжних і виключення несуттєвих факторів; внутрішньою – самопізнання, самооцінка, самовдосконалення й саморозвиток професійно-важливих якостей до рівня заданих професійною спільнотою норм, правил і приписів.

Таким чином, принцип активного професійного орієнтування учнівської молоді передбачає розвиток їх як активних суб'єктів професійного самовизначення, які прагнуть не лише відповідати вимогам актуальної ситуації розвитку, а й перетворювати її у відповідності зі сформованими намірами та планами самовдосконалення й саморозвитку професійно-важливих якостей. Цей принцип забезпечує умови для переходу заданих у суспільстві вимог (норм, правил і приписів) в особистісну й професійну самовимогливість (ідеали, переконання, цінності), яка стає домінуючою детермінантою професійного самовизначення особистості й досягнення нею вершин професіоналізму.

Розглядаючи суб'єктну активність зростаючої особистості, яка спрямовується ним на зміну самого себе у процесі професійного самовизначення, потрібно виділити процеси самопізнання власних індивідуальних особливостей, захоплень, інтересів і самооцінювання, які здійснюються для визначення відповідності між уявленням про самого себе з уявленням про рівень професійних вимог. Зазвичай, і це, зважаючи на вікові та індивідуальні особливості розвитку, закономірно, такі уявлення мають суттєві розбіжності, вони лише інколи і в більшій чи меншій мірі можуть цілком співпадати. Тому обов'язковим третім процесом, за умови дотримання принципу активного професійного орієнтування особистості, має бути процес узгодження розбіжностей між сформованим на певному етапі "образом Я" та "образом Я у світі професій".

Традиційним вважалося, що для усвідомленого професійного самовизначення особистості було достатньо лише встановити за допомогою механізмів прийняття рішення, співставлення, накладення, проекції та ін., відповідність між уявленнями про самого себе і вимоги професії. Така відповідність (невідповідність) й виступала основою для розгортання професійної орієнтації учнівської молоді, розробки її змісту, форм та методів, які забезпечували інформаційну основу професійного вибору, а для здійснення особистістю професійного вибору достатньо було скористатися лише наданою діагностичною та професіографічною інформацією.

Звичайно, запропонований нами принцип активного професійного орієнтування учнів не заперечує традиційне розуміння сутності професійного самовизначення особистості,

він лише розкриває значущість і незавершеність його прикінцевого процесу – самовдосконалення, акцентуючи увагу на його нескінченності і домінуванні, що, врешті-решт, й має визначати теорію і методику профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю, у якій особистість є справді суб'єктом професійного самовизначення.

Проілюструємо означене вище на прикладі взаємодії професіоналів і працедавців на ринку праці. Перш, ніж майбутній фахівець зможе отримати робоче місце, він має узгодити вимоги соціально-професійного середовища з власним бажаннями і можливостями. Оскільки на ринку праці існує певна пропозиція потенційних споживачів робочого місця, то отримає це місце професіонал, особистісні та професійні якості якого найбільш повно відповідають професійним вимогам. При цьому сила впливу цих вимог об'єктивно зумовлена бажанням продавців робочих місць забезпечити виробничий процес найкращими фахівцями. Невиконання людиною на високому професійному рівні виробничих обов'язків може призвести до його втрати. Оскільки удосконалюються засоби виробництва, технології виготовлення, підвищується ефективність системи професійної підготовки і т. ін., то фахівцеві потрібно постійно підвищувати свій рівень професіоналізму, відшліфовувати майстерність, працювати над собою.

Динамічність і неперервність процесу професійного самовизначення особистості, протиріччя і навіть конфлікти є спонукальною силою її безперервного професійного самовдосконалення, фундаментом професійного саморозвитку. Тому перехід від зовнішнього контролю й об'єктивно заданих норм, правил і приписів до особистісної та професійної самовимогливості, які лежать в основі сутності принципу активного професійного орієнтування особистості, окреслює напрями створення виховного середовища, спрямованого на підтримку учнівської молоді в процесі професійного самовизначення.

Зображений нами вище схематичний рух взаємодії фахівців і працедавців ми можемо також перенести, наприклад, на процес профільного самовизначення учнів 8–9-х класів. Схематично взаємодія між профільною школою та бажанням дитини теж відбувається в середовищі конкуренції. Профільна школа бажає отримати найкращих учнів. Дитина бажає

навчатися у тій профільній школі, яка забезпечить їй у майбутньому певний напрям професійної підготовки. У такому протиріччі лише одного (або ж ланцюжка) прийняття рішення про вибір профілю навчання недостатньо, тим більше недостатньо співставлення, накладення або ж проекції вимог профілю навчання та бажання і можливостей особистості. Лише у процесі узгодження, коли одночасно змінюється дитина й зростають вимоги профілю навчання, у повній мірі включаються механізми самопізнання, самооцінки і самовдосконалення особистості, виробляється нею стратегія і тактика її поведінки на ринку освітніх послуг. При цьому відповідальність за активність лежить спершу на дитині та її найближчому оточенні, а згодом лише на суб'єкті професійного вибору.

Змістовно рух окресленої вище пошукової діяльності є процесом узгодження учнем знань про діючі навчальні і їх вимоги (Образ “Я у профільному середовищі”) зі сформованими та усвідомленими ним в процесі розвитку можливостями та потребами (образ “Я”). Проміжною ланкою між вимогами профільного навчання і можливостями учня є його самодіяльність (власні емоційно-вольові зусилля вихованця) у напрямі зрівноважування об'єктивних вимог професійного простору (об'єктивно задана потреба обрати профіль навчання у 10–11-х класі) та суб'єктивних факторів (майбутні професійні домагання) оволодіння в майбутньому бажаною професією. Результатом такого процесу є вибір напряму профілю майбутнього навчання у старшій школі як одного з етапів професійного самовизначення особистості.

Змістовно охарактеризований нами рух активної профорієнтаційної діяльності учня має забезпечуватися створеним відповідно середовищем профільного самовизначення, складовими якого є чотири модулі: світ професій, що поєднує у собі знання про види професійної праці людини та напрями профільного навчання у старшій школі; образ “Я”, який поєднує у собі знання про індивідуальні особливості учня, його можливості і домагання, напрями самовдосконалення до рівня вимог бажаного профілю навчання у старшій школі; технологія вибору профілю навчання, який поєднує у собі знання правил вибору учнем майбутнього профілю навчання, його уміння складати та корегувати індивідуальну освітню траєкторію, аналізувати суперечності і

уникати усталених помилок; профільні проби, які передбачають виконання проектних робіт за суспільно-гуманітарним, природничо-математичним, технологічним, художньо-естетичним та спортивним напрямом профільного навчання.

Як активний суб'єкт профорієнтаційної діяльності, особистість не пасивно сприймає об'єктивно задану в певний період розвитку ситуацію, тим більше, якщо такі умови перешкоджають реалізації її професійних планів і намірів. Вона намагається ці умови змінити. Проте не всі умови можуть бути змінені окремою особистістю.

Наприклад, задані соціально-економічними факторами умови не піддаються впливу однієї людини, вони виконують функцію обмеження її активності й адекватної реакції на ситуацію. До таких умов можна віднести попит на ринку праці на певні професії, їх вимоги до рівня професійної підготовленості та сформованості професійно-важливих і особистісних якостей, професійні традиції і моральні норми у професії тощо. Зовнішня активність особистості в таких умовах обмежена, а внутрішня задається еталоном професії (професійної спільноти), який має стати складовою її самовимогливості. Для формування останньої є можливість обирати лише окремі, суб'єктивно значущі для дитини способи і напрями профорієнтаційної самодіяльності: спілкування і зустрічі з представниками професії, випускниками професійних навчальних закладів, екскурсії на окремі підприємства, відвідування гуртків, факультативів, професійне випробування в окремих сферах діяльності людини, реалізація індивідуальної освітньої траєкторії і програми самовдосконалення тощо.

Охарактеризовані вище жорстко задані і змінні умови активної профорієнтаційної діяльності особистості, які спрямовані на зміну самого себе і ситуації професійного самовизначення, є взаємопов'язаними. Такий взаємозв'язок виявляється тому, що у процесі розвитку внутрішніх засобів (самопізнання, самооцінка, випробування сил, перевірка розвитку здібностей та професійно-важливих якостей) змінюються форми активності молоді людини і навпаки, перетворення і варіація змінних умов тягне за собою і розвиток учня.

Дотримання принципу активного професійного орієнтування вимагає, передусім, організації виховного процесу як суб'єкт-

суб'єктної взаємодії вихователя і вихованця. Лише маючи рівноправну взаємодію з педагогом, учень отримує можливість реалізовувати свою активність, самостійність та ініціативу. Це означає, що в процесі активного професійного орієнтування вихованець має право планувати свою діяльність: обирати мету, засоби, способи її досягнення і т. д. Виховна діяльність при цьому, стверджує А. Бударний, перетворюється у спільну діяльність дорослого й учня. Вона складається з двох взаємопов'язаних процесів активності: дії вихователя ініціюють пізнавальну, емоційно-вольову і комунікативну активність; активність дитини, в свою чергу, коректує та в певній мірі спрямовує дії вихователя [3].

Для того щоб учень зміг реалізувати себе в якості суб'єкта професійного самовизначення, потрібно створити умови повного емоційного включення його в профорієнтаційну діяльність, навчити аналізувати ситуацію й виділяти умови професійного вибору, активізувати процеси самопізнання і самооцінювання, розвивати потребу в самовдосконаленні; формувати вміння самостійно відшукувати та аналізувати необхідну професіографічну інформацію, розвивати навички прийняття обґрунтованого рішення щодо побудови і реалізації професійної кар'єри тощо. Тобто виховувати в учнів ставлення до себе як суб'єкта майбутньої професійної діяльності.

Отже, в сучасних умовах демократичного розвитку нашої держави пріоритетним напрямом дослідницьких пошуків у сфері професійної орієнтації учнівської молоді є розроблення теоретичних проблем і створення програм активного професійного орієнтування, в яких реалізується положення "особистість – суб'єкт професійного самовизначення". Реалізація такого положення за умови дотримання принципу активного професійного орієнтування учнів, який забезпечує розгортання процесів самодетермінації професійного самовизначення особистості, створює середовище перетворення об'єктивно заданих у суспільстві професійних вимог (норм, правил і приписів) в особистісну й професійну самовимогливість (ідеали, переконання, цінності). Тобто, цей принцип передбачає розвиток учнів як активних суб'єктів професійного самовизначення, які прагнуть не лише відповідати вимогам актуальної ситуації розвитку, а й перетворювати її у відповідності зі сформованими намірами та планами зміни

самого себе і ситуації професійного самовизначення. Ці взаємопов'язані процеси, розвиток внутрішніх засобів (самопізнання, самооцінка, випробування сил, перевірка розвитку здібностей та професійно-важливих якостей) і зміна форми активності молодого людини (спілкування і зустрічі з представниками професії, відвідування гуртків, факультативів та ін.), тягнуть за собою особистісний і професійний розвиток учня.

Література:

1. Бех І. Д. Виховання особистості: підручник / Іван Дмитрович Бех. – К.: Либідь, 2008. – 848 с.
2. Божович Л. И. Проблемы формирования личности / Л.И. Божович; под ред. Д.И. Фельдштейна. – М.: Междунар. пед. акад., 1995. – 209 с.
3. Бударный А. Принципиально новая организация открывает путь к реальной перестройке процесса обучения в школе / А. Бударный // Народное образование. 1988. – № 1. – С. 41-51.
4. Костюк Г. С. Избр. психолог. труды / Г.С. Костюк. – М.: Педагогика, 1988. – 304 с.
5. Платонов К. К. Вопросы психологии труда (2-е изд. доп.) / К.К. Платонов. – М.: Медицина, 1970. – 264 с.
6. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб: Питер, 2001. – 720 с.
7. Heckhausen H. The anatomy of achievement motivation / H. Heckhausen. – N.Y. – London: Academy press, 1967 – 215 p.
8. Lewin K. Levels of aspiration // Personality and the Behavior Disorders / K. Lewin, T. Dembo, I. Festinger, P. Sears. – N. Y.: The Ronald Press Company 1944. – P. 67.

The essence of a principle of active professional orientation of school-boys which provides self-determination of professional self-determination of the person is opened, transforms objectively set requirements into personal and professional self-insistence.

Key words: active professional orientation, professional self-determination, professional self-insistence.

Раскрыта сущность принципа активного профессионального ориентирования школьников, который обеспечивает самодетерминацию профессионального самоопределения личности, превращает объективно заданные требования в личностную и профессиональную самотребовательность.

Ключевые слова: активное профессиональное ориентирование, профессиональное самоопределение, профессиональная самотребовательность.